

XAVIER ROCAS GUTIÉRREZ

**MANUFACTURA CERÀMICA I CLIMA:
UNES RELACIONS HISTÒRICAMENT DIFÍCILS**

ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ
Sant Feliu de Guíxols, 2010
Volum 29 - ISSN 1130-8524

RESUM: Històricament la manufactura ceràmica bisbalenca ha patit de manera recurrent les adversitats generades pel clima del país. Una vulnerabilitat propiciada per un procés de producció molt depenent de la bonança de les condicions atmosfèriques, especialment sensible en totes aquelles feines que calien realitzar-se a l'aire lliure, i molt condicionat també per un retard tecnològic estructural. Reduir de manera efectiva aquesta vulnerabilitat i aconseguir la desestacionalització del treball no se solucionarà definitivament fins al començament de la dècada de 1960 en la que fou primera reconversió industrial del sector: moment en què el procés de treball lentament supera les seves debilitats a partir d'un major desenvolupament tecnològic i d'especialització en les diverses fases productives.

PARAULES CLAU: manufactura ceràmica, la Bisbal d'Empordà, riscos climàtics, procés de producció, desenvolupament tècnic.

Diu la saviesa popular que a casa nostra “no sap ploure” o “plou malament” i, certament, el nostre règim climàtic sembla atorgar bona part de raó a aquestes expressions. És el clima mediterrani que, de tant en tant, genera fenòmens meteorològics extrems: pluges torrencials, sequeres rigoroses, vents desfermats, grans nevades, fortes calamarsades..., que esdevenen situacions calamitoses de forma més o menys freqüent, ja sigui pel mateix comportament natural o per la incidència combinada amb els factors antròpics.

La indústria ceràmica no ha restat aliena a aquests riscos extrems del medi natural, ans al contrari. El nostre règim climàtic i les seves conseqüències adverses han conviscut històricament de manera dolorosa i recurrent amb els ceramistes de la Bisbal. Les raons d'aquesta vulnerabilitat cal cercar-les d'una banda en el mateix procés de producció, molt determinat pel clima fins a èpoques ben recents, especialment en totes aquelles feines que calien realitzar-se a l'aire lliure i, de l'altra, en el lent desenvolupament tecnològic assumit per aquesta indústria -almenys fins ben entrat el segle XX-, enrocada en el proteccionisme dels seus obsolets sistemes de producció i tècniques artesanals i en la disponibilitat d'una mà d'obra de gran perícia, altament especialitzada i qualificada.

UN PROCÉS PRODUCTIU CONDICIONAT PER LA BENIGNITAT O LA INCLEMÈNCIA DEL MEDI

Tradicionalment la preparació de la terra es realitzava als patis de les fàbriques i obradors, on s'iniciava un llarg procés de transformació de la terra orientada a treure totes aquelles impureses que podien dificultar el posterior procés d'elaboració d'objectes. El seguit d'operacions de colatge acabaven amb la barreja d'argila i aigua a les basses exteriors per tal que l'acció del sol en facilités l'evaporació i així poder obtenir l'argila apta per a ser treballada. Aquest procediment ocupava força dies i la seva eficàcia depenia de la bonança dels agents atmosfèrics.

Insolació i vent esdevenien, doncs, els factors atmosfèrics primordials en el procés, i representaven un aliat o un adversari dependent de les circumstàncies. Si s'ensopegaven dies de sol i tramuntana, l'evaporació de l'aigua de les basses era més ràpida i constant; en canvi, si s'esqueien dies amb poca insolació o amb pluges o amb vents humits, l'evaporació de l'aigua era lenta i es podia allargar durant moltes setmanes. Aleshores, el terrisser corria el risc d'esgotar els seus estocs de terra i, davant la manca de primera matèria, es veia obligat a suspendre la producció o reduir-la dràsticament: "... *Lamentábanse algunos fabricantes de alfarería, durante las últimas lluvias, porque no podían cumplir sus compromisos, dejando desatendidos numerosos pedidos.*" (ACBE. *Hemeroteca: El Eco Bisbalense*, 16/03/1890)(*); "*Continúa la crisis alfarera... con motivo de las pasadas lluvias en muchas fábricas no pudieron hacer los acopios de arcilla necesarios para el invierno, serán muchos los que se quedarán sin trabajo en esta larga temporada.*" (AMP. *Hemeroteca: La Crónica*, 31/10/1901).

L'obra ja modelada i pendent de coure es treia també a la intempèrie per facilitar el seu assecatge. El perill que suposava una pluja inesperada era evident, ja que, essent les peces encara crues, podien ser fàcilment marcades -o fins i tot deformades- per l'impacte de la gotellada. Altrament, una exposició excessiva i sobtada al sol podia provocar esquerdes en els objectes i per tant malmenar-los.

La pluja persistent podia afectar la qualitat de la llenya, les feixines patien d'humitat i es limitava el seu rendiment calòric o, fins i tot, s'anul·lava la seva capacitat de cremar. Sovint la llenya estava aixoplugada en coberts al mateix obrador, tot i que en períodes de fortes pluges (especialment habituals a la tardor) els estocs de lle-

1. Terrisseria *Unión Obrera de Alfareros*, 1912. Obra eixugant-se al pati de l'obrador. En primer terme hi veiem una pila de terra. Foto: A. Conde (Arxiu d'imatges Terracotta Museu).

nya també s'esgotaven: *"El largo período de lluvias, ...ha ocasionado grandes perjuicios á la alfarería é industrias análogas que necesitan del combustible. Las fábricas se hallan atestadas de obra cruda y sin local suficiente para continuar trabajando los operarios, mientras que las leñas por lo húmedas, resultan inservibles. Tal estado de cosas nadie recuerda haberlo visto en esta villa."* (AMP. Hemeroteca: *La Crónica*, 10/10/1901); *"Continúa la crisis alfarera por causa de la escacés de combustible, que dificulta la cocción de las mercancías, y por ende no pueden trabajar muchos operarios, cual ellos desearían, por hallarse las fábricas atestadas de obra cruda."* (AMP. Hemeroteca: *La Crónica*, 31/10/1901); *"La industria alfarera está atravesant un periodo crítich per falta de llenyas, vegensa plenas las fábricas de obra seca que no poden courer, ocasionant á las mateixas, pérduas de consideració no poguent atendre las demandas."* (AMP. Hemeroteca: *La Crónica*, 10/08/1906); *"La industria alfarera sufreix també las conseqüencias de las plujas, per falta de lloch y llenya..."* (AMP. Hemeroteca: *La Crónica*, 08/11/1907).

A vegades era el mateix transport del combustible el que quedava greument obstaculitzat per les precipitacions: *"Les últimes*

pluges han sigut causa de la pèrdua de molts jornals... siguent algunes fàbriques que no poden coure per manca de llenya, ja que de muntanya no poden portar-la els carros degut al mal estat en què's troben els camins..." (AMP. Hemeroteca: *Baix Empordà*, 04/12/1921); a més d'aquests perjudicis, la ploguda també podia trasbalsar la mateixa cocció de l'obra, ja que alguns forns tradicionals (els de terrissa negra per exemple) es localitzaven als espais exteriors de l'obrador, un fet que encara s'agreujava més als forns de rajolers, descoberts la majoria.

El llistat de notícies calamitoses produïdes pels forts aiguats de tardor i hivern sovintegen en els periòdics locals de final segle XIX i principi del XX, i evidencien la indefensió del sector davant les inclemències del temps. Unes precipitacions que sumades a la particular geografia física de la Bisbal, en una zona enclotada i al bell mig del curs del riu Daró (riu de caràcter molt irregular i de règim torrencial), s'aliaran per agreujar els efectes negatius: "*La semana que hoy termina, ha sido aguada por completo... Ayer cumplieron los ocho días que principió á llover, y á la hora presente... continúa en igual disposición. Resultado: ...con mucho barro en los caminos y calles, y con grandes deseos de reanudar sus quehaceres, cuantos del manejo de la tierra viven, que no son pocos.*" (ACBE. Hemeroteca: *El Eco Bisbalense*, 23/02/1890); "*La industria alfarera atraviesa, con motivo de las persistentes lluvias, un período crítico y difícil, ya que los patronos se ven imposibilitados de poder fabricar siendo muchos los jornales que se pierden; pues los operarios se hallan sin ocupación, á cuyas familias precisa vivir con la natural economía, por lo que se resiente la población en general.*" (AMP. Hemeroteca: *La Crónica*, 11/12/1902); "*Las plujes, que han pres lo caracter de persistentes..., entorpeixen á nostra casi única industria local, fent perdre molts jornals als terrissers y peons, dificultant la fabricació y ocasionant moltes perduas.*" (AMP. Hemeroteca: *La Crónica*, 18/10/1907).

Les conseqüències per als treballadors, com veiem, eren la desocupació forçosa i la penúria econòmica: "*Durante la última semana, el Ayuntamiento de esta villa acordó autorizar á los Alcaldes de Barrio para que repartiessen bonos de pan, arroz y tocino á las clases menesterosas de esta villa, que á causa de las recientes lluvias se han visto privadas del trabajo. Nuestro aplauso á la Corporación municipal.*" (ACBE. Hemeroteca. *El Eco Bisbalense*, 13/01/1889); "*Acordóse igualmente que con cargo al capitulo de imprevistos se abonaran las limosnas hechas por el Ayuntamiento durante los pasados días de lluvia y*

2. Fàbrica Can Coromina, 1919 (llavors *Coromina y Butsems Cia.*). Estiba de llenyes al pati, i obra assecant-se. Foto: autor desconegut (Arxiu d'imatges Terracotta Museu).

nieve, según las papeletas que habían dado los Alcaldes de Barrio á los que en el suyo respectivo habían considerado las necesitaban...”; (ACBE. Hemeroteca. El Eco Bisbalense, 09/03/1890).

La situació de fragilitat davant les maltempsades es mantindrà al llarg de bona part del segle XX: “Altra vegada resulta ser-ne la indústria alfarera la més perjudicada per les aigües, ja que les últimes pluges són causa de que no puguin coure per manca de llenya, i això els priva de poder atendre a les demandes que tenen en cartera.” (AMP. Hemeroteca: Baix Empordà, 28/11/1920); “Les persistents pluges... han estat molts els jornals perduts pels que vénen obligats a treballar a l’aire lliure, com són ceramistes i peons terrissers, car, són molts els ocupats en aquestes similars indústries, tal vegada les més importants en aquesta població.” (AMP. Hemeroteca: Baix Empordà, 01/02/1930); “Com dèiem en la nostra darrera crònica, els estralls causats pel temporal de llevant són de molta consideració... Les fàbriques de ceràmica tota la setmana que estan parades... Continua plovent.” (AMG. Hemeroteca: El Autonomista, 19/12/1932).

Un panorama que no canviarà fins a èpoques ben recents, perquè encara a principi de gener de 1977 el riu Daró, desbordat per una imponent crescuda, inundà novament tota la plana del rerepaís bisbalenc. Els perjudicis per a la indústria ceràmica bisbalenca foren greus, especialment a les fàbriques Pavicsa, Coromina i Salvà, amb les naus industrials, dipòsits, magatzems i maquinària que van quedar totalment inutilitzats per les aigües, amb una regulació de treball temporal de més de 100 persones a Pavicsa, i amb unes pèrdues econòmiques que superaven en conjunt els 200 milions de pessetes. Un mes després de la riuada, aquestes indústries encara no podien precisar quan recuperarien la normalitat productiva (TM. Hemeroteca: Los Sitios, 16/02/1977).

No només l’excés de pluja afectava el bon desenvolupament del procés productiu; altres fenòmens meteorològics també podien perjudicar-lo greument; la neu, per exemple: “El divendres prop-passat va nevar copiosament en aquesta ciutat y alrederors, causant per lo tant no sols un gran perjudici als industrials...” (AMP. Hemeroteca: Baix Empordà, 09/04/1911); o el fort vent: *En La Bisbal la tramontana derrumbó un edificio de reciente construcción en la fábrica de don Leoncio Coromina. En la fábrica de Terracotta, de la misma población, arrancó la cubierta de uralita, y en la fábrica de don Enrique Serradell, derribó una pared en varios metros de longitud. Se produjeron*

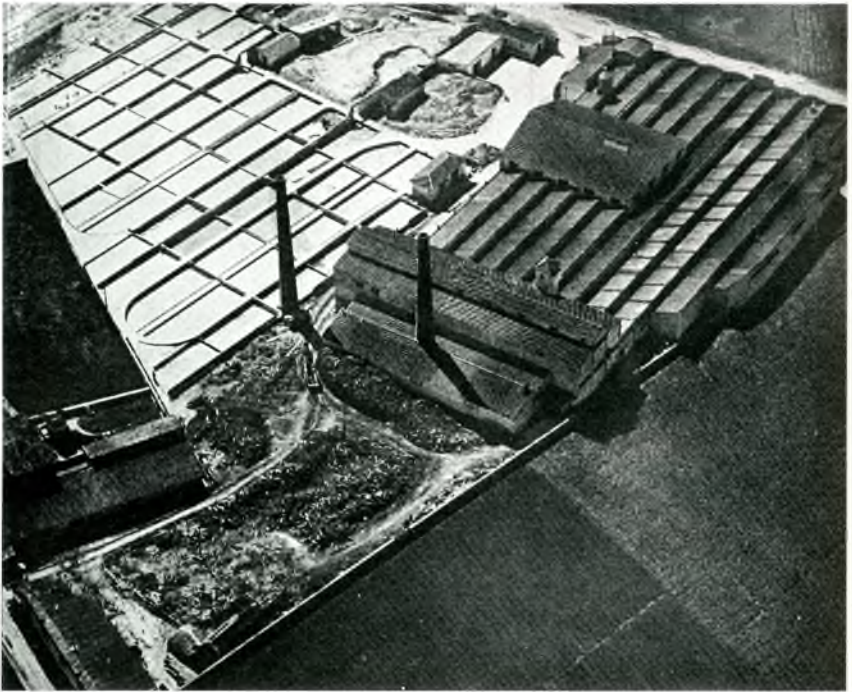

3. Fàbrica Can Coromina, 1928 (llavors *Leoncio Coromina. Sociedad en comandita*). Obra eixugant-se al pati. A la dreta del dipòsit d'aigua es veu un sector de les basses. Foto: Emili Casas (Arxiu d'imatges Arxiu Comarcal del Baix Empordà).

además algunas averías en las líneas eléctricas..." (AMG. Hemeroteca: *Diario de Gerona*, 02/03/1929).

Val a dir que el vent podia esdevenir també un factor positiu ja que depenent del tipus i component de la ventada el temps d'assecat de les peces variava considerablement. Així, per exemple, un aire de tramuntana assecava les peces molt ràpidament, mentre que un vent humit feia el contrari.

Aquesta dependència dels factors atmosfèrics va motivar que tradicionalment la feina de fabricació de terrissa i rajoleria es concentrés en els períodes de més bonança climatològica. Òbviament, la millor època per portar a terme les operacions vinculades a l'assecatge de peces i la preparació de la terra era el període primavera-estiu i el pitjor és el que comprenia les estacions de tardor-hivern, període en què aquests processos es podien allargar, si el temps no acompanyava, força setmanes: "...porqué quisiéramos ver [als terrissers] como nunca jamás han de faltar, aunque involuntariamente, á sus compromisos, en perjuicio de su propio crédito como les sucede en épocas de largos fríos y de largas lluvias." (ACBE. Hemeroteca: *El*

4. Vista aèria de Can Coromina, 1957 (llavors *Coromina y Cia.*). Basses i piles de llenya a l'exterior de la fàbrica. Foto: autor desconegut (Arxiu d'imatges Terracotta Museu).

Eco Bisbalense, 16/03/1890); "... El hecho cierto de que los operarios alfareros durante la mayor parte de los días de invierno no pueden, á pesar de su voluntad, dedicarse al trabajo por los inconvenientes que dicha época del año trae aparejados para dicha industria..." (AMP. Hemeroteca: El Distrito, 06/08/1899).

A la tardor i especialment a l'hivern, els terrissers i rajolers es dedicaven sobretot a l'extracció de terres i a la provisió de feixines de llenya. El treball al bosc era una sortida per ocupar uns mesos, durant els quals la feina de fer obra era, com a mínim, poc segura: "...Quisiéramos [als terrissers] verles trabajar todo el año, adelantando obra en los tiempos buenos, haciendo acopios de tierras y combustible en verano para poder vender en invierno..." (ACBE. Hemeroteca: *El Eco Bisbalense*, 16/03/1890).

5. Fàbrica Terracota. 1926 (llavors *Salvador Fuster, S.A.*). Perspectiva de les basses amb treballadors traient-ne el fang. Foto: autor desconegut (Arxiu d'imatges Terracotta Museu).

INCIDÈNCIES SOBREVINGUDES PER L'ACCIÓ HUMANA

Altres circumstàncies de risc es produïen per contingències generades per la mateixa activitat industrial, especialment aquelles relacionades amb incendis fortuïts, sovint provocats per negligències: “...*el miércoles á las once de la mañana se declaró un incendio en la leña preparada para el consumo del horno destinado á la fabricación de ladrillos y situado en el manso denominado Mas clarà. El incendio se propagó rapidamente y ...el cobertizo del horno quedó completamente destruído... Créese que el incendio fué ocasionado por un fósforo arrojado imprudentemente por un carretero en un haz de leña.*” (*AMP. Hemeroteca: La Imparcialidad, 18/07/1896*).

I, certament, el risc d'incendi era, als obradors tradicionals, un perill ben present, afavorit per l'emmagatzematge de la llenya dins el mateix taller, per la mateixa encesa dels forns, o per la presència de grans quantitats de palla utilitzada per a esmorteir els cops en l'embalatge i comercialització dels atuells acabats: “*El miércoles último hubo un amago de incendio; pues se prendió el fuego á un montón de paja que existía en una de las alfarerías situadas al extremo de la Carretera.*” (*ACBE. Hemeroteca: El Eco Bisbalense, 30/03/1890*); “*El*

6. Vista aèria de Terracota, 1962 (llavors *Manufacturas de Terracota, S.A.*). Just darrera, l'obrador de Can Sala i la fàbrica de Can Sirvent. Foto: autor desconegut (Arxiu d'imatges Terracotta Museu).

domingo último se incendiaron unos cuantos carros de leña destinada á cocer ladrillos, en una tejería del próximo pueblo de Fonteta." (AMP. Hemeroteca: *El Distrito*, 28/08/1898); "El martes, á las seis de la tarde, se declaró un formidable incendio en el combustible de la fábrica de alfarería de D. Baldomero Serra siendo sofocado al cabo de poco rato gracias al pronto auxilio del vecindario..." (AMP. Hemeroteca: *La Crónica*, 10/04/1902); "El dia 9 d'aquest mes s'incendiaren unes faixines pe'l forn d'olles d'En Francisco Sirvent, que tenia estivades en el pati de la seva fàbrica. El foch fou apagat als pochos moments pe'ls mateixos trevalladors del senyor Sirvent y alguns vehins..." (ACBE. Hemeroteca: *L'Avenç del Empordà*, 17/09/1911).

A vegades, però, els incendis no eren tan casuals: "En La Bisbal, un incendio destruyó una habitación de la fábrica de cerámica de don Leoncio Coromina Figueras, evaluándose las pérdidas en 300 pesetas. Como presunto autor del siniestro ha sido detenido E.P.R., vecino de dicha ciudad, el cual hasta el dia antes de ocurrir aquel estuvo de vigilante nocturno en la fábrica, habiendo abandonado el empleo por resentimientos con el encargado." (AMG: Hemeroteca: *Diario de Girona*, 12/10/1923).

7. Fàbrica Terracota, 1963 (*Manufacturas de Terracota, S.A.*). Basses amb els pans de fang a punt de ser retirats. Autor: fotos Riera (Arxiu d'imatges Terracotta Museu).

A TALL DE CONCLUSIÓ

Com hem vist, el conjunt de situacions calamitoses d'origen natural o antròpic que es produeixen -i reproduïxen- periòdicament en la indústria ceràmica bisbalenca estan determinades en bona part per la debilitat d'un procés de treball molt dependent de la benignitat del clima. Un procés que, davant fenòmens meteorològics extrems, sovint entra en crisi i genera, de retruc, greus problemàtiques socials i econòmiques: "Molts dels terrissers d'aquesta vila han tingut de marchar y buscar colocació en las fàbricas de taps de Palamós; de manera que, una industria migrada que possehiam, es pot dir que l'habém perduda per no arrelar mes en aquesta vila, si es que no tinguém la sort de que algún foraster un xich més progressiu que'ls nostres fabricants de terrissa (cal fixarse en que los terrissers bisbalencs treballavan ab los mateixos procediments de 200 anys enrera y que may s'han preocupat d'enviar als seus fills á fora per apendrer la cocció y vidriat de l'obra) se decideixi á venir á explotar, pe'ls procediments moderns la bondat de las terras d'aquestos voltants..." (*AMP. Hemeroteca: La Crónica, 01/06/1905*).

Una situació de feblesa que no començarà a canviar d'una manera gradual fins al començament de la dècada de 1960, quan el procés productiu supera lentament les deficiències estructurals en la que fou primera reconversió industrial del sector, i s'assenten les bases de la indústria moderna actual.

I en la consideració de la debilitat el factor primordial ha estat -en el cas de la manufactura ceràmica- el grau assolit de desenvolupament tecnològic i d'especialització en les diverses fases productives (especialment evidents en el tractament de la terra) que han permès, finalment, aconseguir una desestacionalització del treball i una menor vulnerabilitat a les malvestats del clima.

ABREVIACIONS:

ACBE: Arxiu Comarcal del Baix Empordà

AMG: Arxiu Municipal de Girona

AMP: Arxiu Municipal de Palafrugell

TM: Terracotta Museu

*La transcripció de les fonts utilitzades per il·lustrar aquest treball respecta l'idioma, l'ortografia i els girs lingüístics de l'original.